

MOET KUNNEN

Herman Pleij

Moet kunnen

Op zoek naar een Nederlandse identiteit

2014 Prometheus · Bert Bakker Amsterdam

© 2014 Herman Pleij
Omslagontwerp Suzan Beijer/Hugo Kaagman
Omslagbeeld Hugo Kaagman
Foto auteur Mark Kohn (2014)
www.prometheusbertainbakker.nl
ISBN 978 90 351 4238 1

Inhoud

Woord vooraf 7

1 Kapsones – bij wijze van inleiding

- Doodgewone mensen 11
- Verbeeld je maar niets 15
- Hoogmoed en zelfvernedering 19
- Erfgenamen: hoezo? 24

2 De zucht naar identiteit

- Landschap en karakter 32
- Honger naar houvast 38
- Het verleden herschreven 43
- Een gewelddadige natie? 46
- Gedogen of vechten? 50

3 Moet kunnen

- Hysterie? 55
- Zeer verschillend 60
- Tolerant? 64
- Voordelig integreren 72

4 Karakters van land en water

- Gestolen grond 78
- Helse toestanden 83
- Lelijk landschap 85

Potverteren als plicht 93
Opdracht van God 99
Herscheppen van oorspronkelijke natuur 107

5 Botte Hollanders

Recht voor zijn raap 113
Foute grappen 119
Ruzie als reiniging 121
Geweten van de wereld 128

6 Lof van de middelmaat

Gewiekste gewoonheid 139
De held als huisvader 145
Gezond verstand 152
De pragmatiek van het midden 158

7 Saamhorigheidsgevoel

Aan tafel! 165
Kleinschaligheid 169
Gezinsfeesten 174
Gezellig 183
In naam van Oranje 187

8 Niets deugt

Zeuren en zaniken 195
Het jammerende 'Wilhelmus' 201
God weet het ook niet meer 206
Dat maak ik zelf wel uit 208
Doorgeslagen individualisme 212
De nadelen van de voordelen 221

Verantwoording 229

Register 239

Woord vooraf

Het thema van het verlangen om een specifiek Nederlandse identiteit te onderscheiden houdt me al meer dan een kwart-eeuw bezig. Hoewel mijn vak in engere zin de Historische Nederlandse Letterkunde is – in het bijzonder die van de late Middeleeuwen –, trek ik graag de lijnen door naar nu. Dat komt vooral doordat mij vanaf mijn proefschrift over de functie van laatmiddeleeuwse carnavalsteksten (*Het Gilde van de Blauwe Schuit*) bleef opvallen hoezeer literatuur destijds werd ingezet bij het ontwerpen van een nieuwe moraal. Die moest in de Lage Landen vooral de winstzucht binnen het dominante koopmansmilieu rechtvaardigen en stimuleren. Daarbij kwamen de kernen van een ware burgermoraal naar voren: hard werken, zuinigheid, soberheid, zelfredzaamheid en niet in de laatste plaats onafhankelijkheid.

Het intrigeerde me dat deze favoriete zelfbeelden nog steeds te herkennen zijn in wat nu meestal ‘calvinistisch’ wordt genoemd. Die kwalificatie van Nederlanders wordt overigens meer in negatieve dan in positieve zin gebruikt. ‘Calvinisme’ suggereert een ontstaansgrond in het protestantse noorden van de Gouden Eeuw, maar die gewraakte dan wel aanbevolen gedragsvormen zijn al veel eerder in een Vlaams-Brabantse stadscultuur ontwikkeld.

Na de scheiding tussen noord en zuid aan het eind van de zestiende eeuw in het kader van de Opstand, herstelden zich

in de zuidelijke gewesten weer de hiërarchieën van kerk en staat. Daarmee kwam ook een einde aan de overmacht van burger- en koopmansstand. Duizenden kooplieden, meestal overgegaan tot het gereformeerde geloof vanwege het gunstigere klimaat voor onafhankelijke ondernemingszin, vluchtten naar het noorden. In hun bagage namen ze die al eeuwenlang beproefde mentaliteiten mee, waarmee ze in de Hollandse en Zeeuwse steden de aanzet gaven tot een ongekende welvaart. Nederland is, kortom, aan de haal gegaan met Vlaamse deugden en zelfbeelden. En in het huidige België herkent men dit spirituele erfgoed uit het eigen verleden allang niet meer.

Collectieve mentaliteiten behoren tot het domein van de *longue durée*, de lange lijnen in de geschiedenis. Hoe verliep de ontwikkeling van het mentale erfgoed? Verwezen ogenschijnlijk identieke begrippen in de loop der tijden niet naar sterk veranderende achtergronden? En stond de laatmiddeleeuwse burger voor avonturenzucht, vernieuwingszin en een ongebreidelde vrijheidsdrang, in de eeuwen daarna veranderde hij in een gezeten en steeds conservatiever stadsbewoner, gemarkeerd in onze tijd door het begrip 'burgerlijk'.

Bovendien wordt de aandacht voor continuïteit verstoord doordat er in de moderne tijd een groeiende behoefte bestaat om vast te stellen dat de wereld door een bepaalde gebeurtenis blijvend veranderd is: de oliecrisis van 1971, de moord op Pim Fortuyn en Theo van Gogh, de invoering van de euro en wat al niet. Ineens zouden Nederlanders niet meer tolerant zijn, over een uitermate gewelddadig karakter beschikken, niet meer internationaal gericht zijn en blaken van nationalisme. Vervolgens worden deze ontmaskerde mentaliteiten terug geprojecteerd op het eigen verleden: eigenlijk zijn we altijd al zo geweest. Toch blijken de traditio-

nele (zelf)beelden en omgangspraktijken veel taaier dan de kortstondige effecten van zulke schokkende gebeurtenissen. Maar niets blijft hetzelfde – alles verandert, al gaat dat dan met mentaliteiten nooit zo snel.

Dit boek is in 2010 begonnen als een (lang) essay ter begeleiding van wat toen nog de ‘Week van de Geschiedenis’ heette. Het was bescheiden uitgevoerd, beleefde enige drukken maar is nu niet meer in de handel. Het thema luidde ‘Nederland en het water’, ingegeven door de onweerstaanbare these van Johan Huizinga uit de jaren dertig van de vorige eeuw: ongeveer alles van Nederland en zijn bewoners kon verklaard worden uit de strijd tegen en het profiteren van water. Mijn opdracht bestond uit het toelichten en toetsen van deze stelling in het licht van het moderne onderzoek.

Huizinga’s visie is tot in onze dagen voortdurend weerlegd, wat op zichzelf al aangeeft dat zijn stelling kennelijk nog steeds niet genegeerd kan worden. Toch is veel van zijn argumentatie inmiddels flink gaan haperen en zelfs onbruikbaar geworden. Niettemin blijft het moeilijk om te ontkennen dat water een aanzienlijke rol heeft gespeeld bij de vorming van collectieve mentaliteiten binnen de Nederlandse gemeenschap – begrippen als volksaard of volkskarakter zijn inmiddels echter onhanteerbaar gebleken.

In 2010 waaierte mijn belangstelling al uit naar de bredere oorsprongen van al die nationale (zelf)beelden en mentaliteiten, hun gevarieerde voedingsbodem en vooral ook de effecten daarvan bij de cultivering van een tijdloos Nederlanderschap. Daarom werd de titel ‘Moet kunnen’ destijds voorzien van de ondertitel *Een kleine mentaliteitsgeschiedenis van de Nederlander*. Ruimte en tijd ontbraken echter om substantieel recht te doen aan die bredere opzet, waardoor het

opgetrokken bouwwerkje min of meer in de grondverf bleef steken.

Het huidige boek heeft het essayistische karakter van de oorspronkelijke opzet behouden, maar het thema is verbreed en de inhoud verdubbeld. Daarom luidt de ondertitel nu *Op zoek naar een Nederlandse identiteit*, terwijl de hoofdtitel *Moet kunnen* is gehandhaafd, alleen zonder de relativerende aanhalingstekens. Een ‘moet kunnen’ klinkt immers zonder voorbehoud steeds krachtiger door als motto van de vaderlandse ondernemingszin. Ten slotte zijn de literatuurverwijzingen per hoofdstuk en paragraaf wat gedetailleerder gemaakt en is er ook een register van namen en zaken toegevoegd. Bovenal zijn er nu de nodige illustraties opgenomen, die moesten ontbreken in het essay; Nederland is en blijft toch het land van de verbeelding – op voorwaarde natuurlijk dat die je niet naar het hoofd stijgt.

Bussum, 2014

1

Kapsones – bij wijze van inleiding

Doodgewone mensen

Gewoonheidsexercities van helden en hoogwaardigheidsbekleders, en zelfs het demonstreren van een zekere aanleg voor gesukkel, doen het uitstekend in de Nederlandse samenleving. Voormalig premier Balkenende kreeg te laat in de gaten dat hij dit reservoir eerder had moeten aanboren. Met een geraffineerdere uitstalling van zijn ruim gesorteerde onhandigheid had hij zijn populariteit danig kunnen opkrikken. Toch was de toon al veelbelovend gezet toen hij zich in de verkiezingscampagne van 2007 liet begeleiden door twee tv-babes met veel lijstduwerschap in hun bloes. Blozend bewoog hij zich tussen Katja en Bridget, die hem zo nu en dan wat likten en een enkele keer zelfs heftig op de wang zoenden. En half Nederland smolt weg bij die hulpeloze man.

Maar daarna trok Balkenende zich weer terug in zijn formele afstandelijkheid. Te laat lichtte hij nog even op als kwetsbaar mens, bij zijn excuus voor het ondermaatse optreden bij het Kamerdebat als demissionair premier na de troonrede van 2010. Hij was niet in vorm, verklaarde hij achteraf, wat hem golven van warm meegevoel bezorgde. We zijn immers allemaal wel eens niet in vorm, dat kon zelfs de beste overkomen – gelukkig ging onze premier niet gebukt

onder verbeelding. Dat had hij een jaar eerder al eens laten zien bij de G20 in Pittsburgh, waar Nederland ook mocht verschijnen. Michelle Obama begroette alle wereldleiders (!) nogal gevarieerd, van hartelijke omhelzingen tot aan een afstandelijke handdruk voor Berlusconi, die zich juist met uitgestrekte armen had opgesteld. Balkenende schutterde wat rond, niet eens zeker of hij überhaupt wel een hand zou krijgen. Maar ineens snelde ze op hem af en begon hem warm te zoenen, waarop onze premier niets beters wist te doen dan met gesloten ogen zijn getuitede lippen namens het Nederlandse volk de lucht in te steken, in de hoop op meer. Zó lief, net als mijn kleindochters die gezoend willen worden omdat ze zichzelf zoet vinden. Ook in die onbeholpen houding kon menig landgenoot zich goed verplaatsen – je zult maar gezoend worden door zo'n bijzondere vrouw...

Onhandigheid en menselijk falen als ultieme bewijzen van elk gebrek aan verbeelding maken je als leider populair in de Nederlandse samenleving. In het buitenland horen leiders juist demonstratieve macho's te zijn, alleskunnners met superieure geestelijke en lichamelijke eigenschappen. Veel sportbeoefening, ontbloot bovenlichaam en cirkelzaag of geweer in de aanslag behoren tot de vereisten, nog overschaduwed door seksuele hoogstandjes. Het verleiden van stagiaires en kamermeisjes of het verwekken van nakomelingen tussen het regeren door bewijst dat de leider over een bravoure beschikt waarvan zijn onderdanen alleen maar kunnen dromen.

Maar niet in Nederland. Daar heeft de huidige premier niet eens een vriend(in), gewoon, omdat hij daar even niet mee bezig is. En niemand die het in zijn hoofd haalt om hem daarom voor minder aan te zien. Ook toen diezelfde Mark Rutte zich eens flink vergiste in de enorme bedragen

om de euro te redden, viel niemand de oppositie bij, die hem daarmee onderuit probeerde te halen – wij zouden het ook knap lastig vinden om telkens al die miljarden uit elkaar te houden. Laat staan met tientallen camera's voor je neus. En hij doet toch altijd geweldig zijn best?

Niet toevallig bestaan de classics van het Nederlandse cabaret uit het ridiculiseren van autoriteiten. Toon Hermans rekende definitief af met hofdignitarissen door een gehaktbal etende hofmaarschalk met steek en al mallotige capriolen te laten uithalen om de hete versnapering naar binnen te werken. En Wim Sonneveld zette de hele hofhouding weg met zijn verbeelding van een koninklijke stalmeester. Die liet hij interviewen tijdens het defilé op Koninginnedag langs het bordes van Paleis Soestdijk. Ongeveer het voltallige platteland van Nederland, verkaveld in ontelbare verenigingen en uitgedost in folkloristische kledij, deponeerde karakteristieke producten uit eigen streek op de trappen van het bordes, letterlijk aan de voeten van de vorstin. Maar wat gebeurt er nu met al die krentenmikken, geborduurde biggen en Martinitorens van luciferhoutjes, vroeg de interviewer aan de stalmeester. Zwaar geaffecteerd antwoordde deze: 'Die flikkeren we morgen gewoon achter de rodo-dendrons.'

De oudejaarsconferenties van Wim Kan waren zelfs exclusief gewijd aan het onderuithalen van het hoogste gezag in het vaderland, de ministerraad. Daarbij kwam de opwindende onder de ministers zelf niet zozeer voort uit de vrees publiekelijk afgebrand te worden, maar veel meer uit angst niet aan de beurt te komen. Nam Wim Kan je niet te grazen, dan deed je er kennelijk niet toe. Werde een oppositieleider als de christendemocraat Norbert Schmeltzer in de jaren zeventig van de vorige eeuw trefzeker gereduceerd tot een

teckel, dan bewoog deze zich de dagen daarna bijna trots voort als een gladharig hondje, dat alleen op de schoot van behoudende politici naar socialisten durfde uit te halen.

Deze nivelleringsdrang – we zijn allemaal heel gewone mensen – heeft van oudsher de demonstratie van een totaal gebrek aan verbeelding bijzonder geliefd gemaakt. Daarom haakt de reclame er ook graag op in. Een deftige stem beval in een STER-spotje een toiletreiniger aan met ‘Wij van wc-eend...’ Dat was de taal van hof en landsbestuur, maar vooral daar moesten ze zich niets verbeelden, want op de wc waren we allemaal gelijk. Daar maakte een merk toiletpapier ook gebruik van met ‘Koning, keizer, admiraal / Popla kennen ze allemaal’ – en we zagen hoe zij in een tekenfilm-pje potsierlijk naar de toiletpot marcheerden: daar moest iedereen eigenhandig zijn achterste afvegen, ook die zogenaamde hoogwaardigheidsbekleders.

Bij nationale heldenverering breken dergelijke sentimenten eveneens door. Sporthelden zijn meestal van eenvoudige komaf en lenen zich daardoor gemakkelijk voor projecties van het verlangen naar eigen heldendom door hun fans. Vaak laten ze zich bij de voornaam noemen, waarbij ze simpel op de schouder te kloppen zijn. Bovendien gedragen ze zich aangenaam schutterig voor camera en microfoon. Daarmee belichamen ze de triomf van een gewoonheid die toch maar bewezen heeft tot zeer uitzonderlijke prestaties te kunnen leiden. Vooral hun falen en andere dramatische wederwaardigheden worden daarom breed uitgemeten.

Zo begon een documentaire over Edwin van der Sar, waarschijnlijk de beste voetbalkeeper die Nederland ooit gekend heeft, met ballen die hij doorgelaten had op belangrijke momenten. Zelfs hem was niets menselijks vreemd geweest, zoveel moest hem bij zijn afscheid in 2011 nog eens